

ПРЕПИС НА ТЕОДОРИНИТЕ МИТАРСТВА В РЪКОПИС ОТ ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ - ОРЯХОВО

Деница Петрова

Институт за исторически изследвания при БАН

В Исторически музей гр. Оряхово под инв. № 1248 се съхранява ръкопис от началото на XIX в., съдържащ препис на *Митарствата на блажена Теодора*. Броят на митарствата е 20, което насочва към руската редакция на съчинението. Първоизточник е книгата *Житий святых* на Дмитрий Ростовски, но руският текст е предаден по съкратен и опростен начин. Ръкописът е пример за късното взаимодействие между българската и руската книжовни традиции. Сред българите повторно получава популярност съчинение, познато още в Търновската книжовна школа. Късните му преписи не са просто копия на текста от печатната книга, а опит за преработка и преосмисляне на есхатологичното съчинение.

Ключови думи: ръкопис; Митарства; руска книжнина

In the Museum of History-Oryahovo with No 1248 is preserved a manuscript from the beginning of the 19th c., containing the *Blessed Theodora's aerial tollhouses*. Their number 20 orientates towards the Russian redaction of the writing. Origin is the Dimitry of Rostov's *Saints' life*, but his text is shortened and simplified. Manuscript is an example for the late interaction between the Bulgarian and Russian literary traditions. Among the Bulgarians again is popular work, known in the Tarnovo Literary School. Late transcripts are not only copy of the text from the printed book, but revision and rethinking of the eschatological work.

Keywords: manuscript; areal tollhouse; Russian literature

В Основния фонд на Историческия музей в гр. Оряхово, област Враца, под инв. № 1248 се съхранява ръкопис, който по палеографски особености може да бъде отнесен към началото на XIX в. В инвентарната книга манускрипът е описан като „старопечатна книга с проядена кожена подвързия, формат 16/21 см., ръкопис“. Информация за произхода му липсва. Върху подвързията, освен етикета с инвентарния номер на музея, е запазен и друг с № 27. Същият вид етикети има и върху старопечатни книги, предадени във фонда на музея от библиотеката към читалището в Оряхово. Ето защо може да се приеме, че ръкописът също е бил притежание на читалищната библиотека.

Кодексът съдържа 22 листа хартия без оригинална фолиация с размер на листа 152 x 211 мм. и големина на текстовото поле 120 x 170 мм. Липсват началото и краят, както и отделни листове на няколко места в книгата. Хартията е мека, кремава, с ясно

различими широки вержори. Запазени са водни знаци от типа „три цилиндъра” във варианта с вдлъбната основа, както и инициали NR на една от страниците.

Ръкописът е писан с черно мастило, по 13 до 17 реда на страница. Текстът е изписан от една ръка с едър неравен полууставен почерк. Правописът е църковнославянски. Има повторени фрази, задрасквания и поправки, разделянето на отделните думи е неправилно. Срещат се диалектни думи като *забѣвари* (забрави) и турцизми като *фѣдѣлѣкъ* (гордост), *вашке* (отделно), *сарѣ* (дворци) и др.

Украсата е скромна, като имитира оформлението на старопечатните книги от XVIII в. Има черни и червени инициали, три от които са поставени в четириъгълни орнаментирани рамки. На л. 2б-5а текстовото поле е обградено от неравно разчертана рамка, оформена от червени триъгълници. Подвързията е от кожа, подлепена с хартия, в лошо състояние. Като размер е по-малка от самия манускрипт и вероятно е добавена по-късно. Кодексът е подшит с кафяв конец, като шевове се виждат.

Ръкописът съдържа:

л.1а-20а *Митарства на блажена Теодора*. Начало: *и по гѣламъ страхъ ѿ онизи даволе ѿвращах си ѡчите насамъ и патата да ги не вида нити да ги чѣла*.

л.20б-22б молитва за запазване от смърт. Начало: *Изобразителю истомъ помощи несонима светаго хота заради това ви са мола ѿ смерти кадема влачюшъ зар грѣха ми*

л. 22б рецепта за лекарство. Начало: *Хилачо за каква арѣ да е*

л. 22б математически изчисления.

На отделни места в полетата има неясни записки, които трябва да се интерпретират като късни вторични приписки, чиято цел е била да се имитира почеркът на писача.

Обект на проучване в настоящата разработка е съдържащият се в ръкописа препис на *Теодорините митарства*. Съчинението е част от *Житието на св. Василий Нови*, съставено през X в. във Византия. Агиографският текст получава широко разпространение в славянската книжнина, макар че през XVI-XVII в. е считан за апокриф, заедно с тези на Андрей Юродиви и Методий Патарски (Пигин 2003: 573-578).

Историята на текста е свързана с две версии – руска и южнославянска. Основна разлика между тях е броят на митарствата – 21 в южнославянската и 20 в руската. Известни са два руски превода, правени по две различни гръцки редакции. Най-ранните ръкописи, съдържащи първия превод, се отнасят към първата трета на XIV в.

(Щеголева 2016: 40), но се предполага, че преводът е направен още в края на XI в. (Пентковская 2004: 114-128; Пентковская 2012: 145-154). Тази първа руска редакция е включена в *Макариевите Чети-Минеи* при датата 26 март. Втората руска редакция е съставена през XIV в. въз основа на южнославянския превод. В края на XVII в. митрополит Димитрий Ростовски съставя съкратена трета редакция, която включва в третия том на книгата си *Жития на светците*. Тази редакция получава широко разпространение не само в руските земи, но и сред южните славяни. Около 1805 г. българският епископ Софроний Врачански прави преработка на текста на Димитрий Ростовски, известна по един препис - РНБ, Погодинска сбирка, № 1204 (Иванова 1981: 411-415; Карачорова 2010: 72). Руският учен Сергей Григориевич Вилинский определя Софрониевия превод като трета южнославянска редакция (Вилинский 1913: 947-973). Не е ясно кога е направен първият български превод на *Житието на св. Василий Нови*, макар че следи от български протограф са запазени в сръбски по произход преписи (Петканова, Милтенова 1993: 230). Съчинението е преведено на български език за втори път в Търновската книжовна школа през XIV в. преди 1360 г. (Иванова 1981: 35). Най-ранният известен до момента южнославянски (български) препис на *Житието на св. Василий Нови* се намира в монашески сборник от средата на XIV в., № 79 в библиотеката на БАН (Кодов 1969: 167). Обнародвани или описани са няколко южнославянски преписа на съчинението от XIV-XIX в., съдържащи 21 или 22 митарства (Новаковић 1895: 35-113; Вилинский 1913; Ангелов 1960: 256-268; Evangelou 2009: 181-189; Карачорова 2010:68-76). През XIX в. *Митарствата* са публикувани общо пет пъти в превод на Йоаким Кърчовски по третата руска редакция, като първото издание е от 1817 г. През XV-XVIII в. *Митарствата* са преработвани и включвани в сборници с поучителни текстове. Самостоятелно или заедно с *Житието на св. Василий Нови*, те влизат в състава на редица сборници от XVIII и първата половина на XIX в. (Генова 2011: 445-446). Особеност на преписите от началото на XIX в. е това, че съдържат 20 митарства и следват изложението в *Житията* на Димитрий Ростовски. Съхранените ръкописи от първата половина на века явно са преписвани по изданието на Йоаким Кърчовски от 1817 г. През втората половина на XVIII и началото на XIX в. в българската църковна живопис навлиза цикълът *Митарства на душата*, в който те са 20 на брой, всяко представено в отделна сцена и номерирано с буквено означение (Генова 2011: 450-460).

В преписа в ръкописа от музея в Оряхово митарствата са 20, следователно той също трябва да се свърже с руската редакция. Съчинението е без начало. Проследени са

митарствата от първо до четвърто. Началото на последното липсва, но в запазения текст се осъжда пиянството. След няколко откъснати листа текстът продължава с единадесетото митарство и стига до двадесетото, като листовете с началото на петнадесетото и седемнадесетото липсват и не става ясно за какъв грях са те.

Запазените митарства са е следните:

митарство 1 – за празни и срамни думи - за дѹми празни и срамни

митарство 2 – за лъжа – за лажа

митарство 3 – за осъждане и клетви – за осѹжде и за клетви

митарство 11 – за гордост – гордостѹ

митарство 12 – за гняв и ярост - гнева и ярости

митарство 13 – за зло и инат – дѹѹ дръжатъ на комшини си инатъ и враца зло

митарство 14 – за убийство – за ѹбийство

митарство 16 – за блуд и прелюбодейство – блѹтъ, люводеаніе

митарство 18 – содомско – содомско

митарство 19 – за ерес – ереси

митарство 20 – за немилосърдие – немалосердия

Те се припокриват с митарствата, посочени в третата руска редакция. При четвъртото във варианта на Димитрий Ростовски се осъжда чревоугодничеството, но в самия текст се говори и за пиенето. Вероятно изгубеният откъс от музейния ръкопис е бил близък до него. Оформлението на ръкописа сочи, че първоизточник на текста е била печатна книга. Като такъв трябва да се приеме том 3 от *Житията* на Димитрий Ростовски, чието първо издание е от 1700 г. (Ростовский 1764). Потвърждение за това е съпоставката между ръкописа, руската печатна книга и изданието на Йоаким Кърчовски (Кърчовски 1843). Като смисъл съчиненията в трите варианта се припокриват, но като текст изданието в българската старопечатна книга значително се отличава от останалите:

№	ОМ	ДР	ЙК
1	И кото врехѹме ѿ землата камто небеса на пратъ ни срещѹха даволете на първото мирството на него закиратъ за сѹчките дѹми празни и	Градѹщимъ намъ ѿ земле къ высотѣ нѣнѣи въ началѣ срѣтоша насъ въздѹшныа дѹси первагѹ мытарстна на нем же истазѹются грѣси	и пойдѹхѹме на горѣ на высоку ѹакъ до облацы, и ны срѣтоха въздѹшнїи дѣволи. Тамѹ истражѹватъ грѣхови, и зборови празднїи; и той ѹасъ

	смееши ѹ е грѣшилъ а себе си не видиши цю правиши	посмѣватиса грѣхѹ ѹждемѹ, своихъ грѣхѹвъ не смотряци.	си гледатъ
11	Така на митарство гордостѣ цю запираѹ за фѹдѹлѹкѹ гѹлеме не дето са многѹ агѹлемѹшизсвашѹ цю лесто ѹгасне раса цю лесно и сехне ако и многѹ испитватъ за таквизи цю не почитатъ маика си и баце си така и по стари кѹгато не послѹшашѹ накои работа или кѹга са фалишиѹ	Подобнымъ образомъ прѣдохомъ и гордостѣ митарство, идѣже гордоскнѹ надменнѣи дѹхи истазѹютъ ѹ тцеславѣи, самоинѣнѣи, презорствѣ, величанѣи: тамѹ въискѹетса прилажнѹ то, аще кто не воздаваше должныа чести родителемъ отцѹ и матери, такоже и старѣшинамъ ѿ Бга во власть поставленнымъ	И така прѣдохме на баждарница, деца се ширеѹа дѣволи фѹдѹлски, и испитѹватъ за тѣа, кои са сиромаси, а се фѹдѹлатъ; и се чинатъ големи; консе дигатъ, тамѹ цврѹствѹ истражѹватъ, кой не почита свои родители, и колкѹ пѹты несте послѹшале законъ Бжѣи
12	Тѹгизи стигнахѹ митарство гѹголемаго гнева и ярости ала и тамъ макаръ и лоши да бѣѹа онизи даволе ала не намериѹа много грахѹ ѹ мене	Таже достигохѹ минагѹ митарства, глаголемаго гнѣва и ярости, но и тамѹ аще и свирѣпѣи бѣхѹ въздѹшнѣи истазатели, обаѹе немногѹ ѿ насъ поѹчиша	Митарство бѣ цю се вика сѹрденѣ и лютенѣ тамѹ бѣѹа свирѣпѣи; и страшнѣи дѣволи, и катѹ лѹди и безѹмнѣи; аицакъ ѿ насъ многѹ не земаѹа
13	Додохѹ на дрѹго митарство цю са каже зло повиние на него немилостиво испитватъ таквизи детѹ держатъ на комшии си инатъ и враца сзло забло и ѿ тамъ сѹ много яростъ заводдатъ въ ада	По семъ злопоминѣнѣа митарство прѣдста намъ, на немже немилостивѹи истазѹени бываѹтъ держацѣи в ѣрцахъ своихъ слобѹ на ближнаго, и въздаѹцѣи сло за сло, и ѿтѹдѹ со многою яростѣю низводатса слобнымѣи дѹхи в тартаръ	И се найде прѣдъ насъ, цю е злопомненѣе; тамѹ бѣзъ милость испитѹватъ тѣа, цю держатъ гаресъ; кои враца сло за сло; цю не се процаватъ: кои се таквѣа, акѹ не се простили нихъ ѿ тамѹ сосѹ многѹ лютоствѣ, гаразливѣи дѣволи ги ѿведѹатъ подъ земли оу

			тартаръ
14	това агглете ми хоротаха вляздохме на дълго митарство за убийство	Сѣа стѣимъ агглѣмъ къ мнѣ бесѣдѣющимъ, видоухмъ в мытарство оубѣиства	И влезохме оу мытарство—то на оубѣиство
16	Така хоротехме додохме на митарство детѣ заператъ за блѣтъ тамъ испитватъ сичките любодѣаніе ницо си тѣри члвекъ ѡме е в това и дето са наѣчили на леверно досакане напосле и на лоши работи	Такѡ бесѣдѣюще, доидоухмъ мытарства блѣднагѡ, на немже истазѣтса всакое любодѣаніе, и оумное грѣха блѣднагѡ мечтаніе, помысла же въ томъ оумедленіе, соизволеніе, оуслажденіе, сквернаа же всазаніа, и страстнаа прикосновеніа	И доидохме на мытарство блѣдное, на това тражатъ и испытѣватъ секіи грѣхъ кѣрварскій, и кои сосъ оумъ мысли блѣднѣй грѣхъ, и оумное грѣха блѣднаго мечтаніе, тоестъ держи на оума си той грѣхъ секіи часъ, и изволава са и оуладѣва, и гнѣсно пофащане, цю са пофацигѣтъ
18	Приближихе са на митарство содомско на него испитватъ за сакакви грахове паѣ ественна мѣжескиа и женскиа и совокѣпление съ беси изъ бесловесними животними и кровосмешения и инаа сквернишаа отаи биваемаа оце срамота	И приближихомса к мытарствѣ содомскѣ, на немже истазѣются грѣхи паѣ естественныа мѣжестіа и женскіа, и совокѣпление съ бѣсы, и съ безсловесными животными, и кровосмѣшеніа, и инаа сквернѣишаа отаи биваемаа, иуже стыдно есть и воспоманѣти.	И дийдохме на мытарство Содомское, тамо са испытѣватъ и истражѣватъ грѣхови, кои мѣжи чиниле грѣхъ сосъ жени ѡ дълга страна тоестъ ѡ зади, и кои жени искали да чинатъ грѣхъ ѡ зади и кои чиниле грѣхъ сосъ добытаци, и кои са сабирале сосъ дѣаволи, и кои зимале роднина или кѣмство
19	Додохме на митарство ереси тамъ мѣчатъ кои не варва вара христианска с ѡмнениа	По семъ прїидоухмъ къ мытарствѣ ересей, идѣже истазѣются неправдаа въ вѣрѣ	Пакъ доидохме на дълго мытарство, за еретическіи

	вз вере хѣли на стѣио и дрѣги лоши работи	мѣдрованїа, вѣтѣпства вѣ православнагѣ исповѣданїа вѣры, недовѣрства, сѣмнѣнїа в вѣрѣ, хѣлы на стѣио, и прѣчаа тѣмѣ подвѣнаа	
20	На това митарство срешнѣха злобни дѣволе на покошното митарство детѣ несмалосердиа и шестосердиа много	Но и еце срѣтоша насѣ злобнїи дѣхи послѣднагѣ митарства, еже естѣ немлѣрдїа и жестосердїа.	Послѣдноє митарство, цю є немилосердїє, сирѣчь кой не є милостивѣ, и кой є сѣрдитѣ

Забелязват се опити смисълът на руския текст да се предаде по-просто и съкратено. При описанието на ангелите, които повеждат душата на Теодора, в руския текст се казва „одежды ихъ іакѣ молнїа”, което е преведено като „Дрѣи вѣха имѣ като кѣга светнѣ”. На няколко места са поставени въпросителни знаци, които отбелязват неразбираеми думи. Една от тях е „дѣчманѣ”, съответстваща в руския текст на „дѣчманѣ”, т.е. „тамян”. Има и други случаи, в които българският книжовник явно не е разбрал оригиналния текст. Той обяснява думата „оскордѣ” – брадва – с израза „кото шило”. Превежда „ближнемѣ” като „на комшиа”. С израза „на лажа мартѣрисване” е обяснена фразата „не поистиннѣ исповѣдахса пред оцѣмѣ моимѣ дѣвнымѣ”. Думата „жестосердїа” е предадена от българския книжовник като „шестосердиа”.

По интересен начин в музейния ръкопис е представен откъс от тринадесетото митарство. В текста на Димитрий Ростовски се говори за елини и сарацини: „невѣрнїи же єллини ідоолослѣжитѣли, и сарацыни, и вси чѣждїи бѣа сѣмѣ не приходатѣ, еце во живи сѣще тѣломѣ погребени сѣть во адѣ дѣшамѣ своимѣ. и егда оумираютѣ, абїє без всакагѣ испытанїа дѣшы ихъ взимаетѣ вѣси іакѣ свою чѣсть истѣю, и изводатѣ вѣ геєнскѣю пропасть”. В ръкописа от Оряхово те се превръщат в юдеи и турци: „а неверни ѣдєє идололѣжителе и тѣрци дето не се вѣжи тие тѣка не минѣватѣ тие оце живи са вовѣ ада а кѣга ѣмратѣ тѣгази даволетѣ ги хичѣ не питатѣ ами ги заводатѣ право во ада”.

При описанието на митарствата българският текст е по-съкратен, на места преработен, но не може да има съмнение, че първоизточникът на преписа е именно руската старопечатна книга. Ръкописът от музея в Оряхово е интересен за науката като

пример за късното взаимодействие между българската и руската книжовни традиции. Чрез книгата на руския митрополит сред българите повторно получава популярност едно съчинение, познато още на скрипторите в Търновската книжовна школа. Причината за неговата популярност през XVIII и XIX в. трябва да се търси не толкова в темата, която засяга, колкото в навлизането на сюжета *Митарства на душата* в църковната живопис през същия период. Това, което прави особено ценни късните му преписи, е фактът, че те не са просто копия на текста от печатната книга, а представляват опит за преработка и преосмисляне на есхатологичното съчинение.

Библиография

- Ангелов 1960*: Ангелов, Б. Стари славянски текстове. – Известия на Института за българска литература, 9/1960, 256-268.
- Вилинский 1913*: Вилинский, С. Г. Житие св. Василия Нового в русской литературе. Т. II. Исследование. Одеса: Типография „Техник“, 1913.
- Генова 2011*: Генова, Ел. Цикълът „Митарствата на душата“ в българската църковна живопис (текст и изображение). – Годишник на Софийския университет, Център за славяно-византийски проучвания, 96/2011, 441-460.
- Иванова 1981*: Иванова, Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. София: Издателство на БАН, 1981.
- Карачорова 2010*: Карачорова, Ив. Из историята на славянския превод на Житието на св. Василий Нови. - Български език, 3/2010, 68-76.
- Кодов 1969*: Кодов, Хр. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българска академия на науките. София: Издателство на БАН, 1969.
- Кърчовски 1843: Кърчовски, Й. Книга нарицаемая мытарства. Букурещ: Типография на братя Каркалеки, 1843.
- Новаковић 1895*: Новаковић, Ст. Живот св. Василија Новог. – Споменик Српске краљевске академије, 29/1895, 35–113.
- Пентковская 2004*: Пентковская, Т. Древнейший славянский перевод Жития Василия Нового и его греческий оригинал. – Византийский временник, 63/2004, 114-128.
- Пентковская 2012*: Пентковская, Т. Древнейшей перевод Жития Василия Нового в Нестишной пролог. – Кирило-Методиевски студии, 21/2012, 245-254.
- Петканова, Милтенова 1993*: Петканова, Д., Ан. Милтенова. Старобългарска есхатология. Антология. София: Славика, 1993.

- Пигин 2003*: Пигин, А. В. Из "Жития Василия Нового". Хождение Феодоры по воздушным мытарствам. – В: Библиотека литературы Древней Руси. Т. 8. XIV-первая половина XVI века. Съст. Д. С. Лихачев и др. СПб.: Наука, 2003, 573-578.
- Ростовский 1764*: Ростовский, Д. Книги житий святых, 3-я четверть: Март-май. Киев: Типография Киево-Печерской лавры, 1764.
- Щеголева 2016*: Щеголева, Л. И. Житие Василия Нового: особенности афонской рукописи Dionysiou № 107. – В: Каптеревские чтения. Т. 14. Афон в истории и культуре Христианского Востока и России. Съст. Н. П. Чеснокова. Москва: ИВИ РАН, 2016, 39-83.
- Evangelou 2009*: Evangelou, I. The Bulgarian translation of the Vita of St. Basil the New according to Manuscript 20 N in the Monastery of Sinai. – Scripta & e-Scripta, 7/2009, 181-189.